

Abdulkadir GÜL*

**OSMANLI DEVLETİ BÜROKRASİSİNDE DERSİMLİ MEMURLAR
(SİCİL-İ AHVAL DEFTERLERİNE GÖRE)**

Özet

Osmanlı Devleti’nde, II. Mahmud ve 1839–1876 seneleri arasında devam eden idari, sosyal, kültürel, askeri, siyasi ve iktisadi anlamda bir takım değişmelerin yaşandığı dönemlerdir. Bu dönemlerde idari teşkilatın genel yapısı değişmiş ve gelişmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesinin, 1868 senesinde bütün vilayetlerde uygulanmaya başlamasıyla idari taksimat ve yönetim anlayışında önemli değişiklikler yapılmıştır. Akabinde II. Abdulhamid ile bu idari mekanizma daha da gelişme göstermiştir. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti’ndeki memurlar ile ilgili düzenli bir bilgi tutulmamıştır. Ancak 5 Şubat 1879 tarihinden itibaren Sicil-i Ahval Komisyonu kurulmasıyla bu durum giderilmeye çalışılmıştır. Devlet kademelerinde görev yapan çeşitli memurların durumlarını belirten sicil defterleri oluşturulmuştur. Bu defterler, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde bulunan ve Osmanlı Devleti’nin son yıllarına görev yapan memurlar hakkında önemli biyografik bilgiler veren kaynaklar arasındadır. Bu kayıtlardan Dersimli Sancağına ait 32 memura ait kayıt tespit edilmiştir. Bu memurlara ait kayıtlar günümüz Türkçesine çevrilmiş ve sonuç adına geniş değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Dersim, Tunceli, Sicil-i Ahval, Memur.

**GOVERNMENT OFFICIALS FROM DERSİM IN OTTOMAN
BUREAUCRACY (ACCORDING TO THE BOOKS OF REGISTRATIONS
OF CONDITIONS)**

Abstract

There occurred some administrative, social, cultural, military, political and financial changes in Ottoman Tanzimat period which continued during Mahmut II’s reign and between the years 1839 – 1876. In that period main

* Dr. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. agul@erzincan.edu.tr.

structure of administration changed and developed. With the application of ‘Regulations of Counties of 1864’ (1864 Vilayet Nizamnamesi) in all counties starting from 1868, important changes were implemented by means of administration and administrative divisions.

Then, with the reign of Abdulhamid II, the administrative system, implemented before him, developed more. Until that period, there weren’t regular registries of government officials of Ottoman Empire. However this lack of registry was strived to be eliminated with the establishment of the Commission Registrations of Conditions on February 4, 1879. The books of registraions of conditions, informing about the conditions of various government officials, were created. Those books which are in Ottoman Documentation Archives of Turkish Premiership are among those important resources giving crucial biographic information about governmental officials who served during the last years of Ottoman Empire. In aforementioned books, 32 registries have been detected belonging to those governmental officials from Dersim.

Key words: Ottoman Empire, Dersim, Tunceli, Registrations of Conditions, governemnt official.

I.GİRİŞ

Osmanlı Bürokrasisinde Değişim: Tanzimat döneminde devlet, bürokratik anlamda, XV. ve XVI. Yüzyıllarla kıyas kabul etmez derecede büyümüşü. Nitekim bu dönem iş hacmi artmış, yapılan işler karmaşıklaşmış ve buna paralel olarak personel sayısı çoğalmıştı. Bürokraside ki bu büyüme, yetişmiş ve uzmanlaşmış insana olan ihtiyacın artması anlamına gelmekteydi¹. Nitekim bu dönem, idari, sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik olarak da son derece önemli değişim ve dönüşümün yaşandığı bir süreç olmuştur². Ayrıca bu dönem, nezaretlerin ve nezaret meclislerinin ortaya çıktığı ve ihtisaslaştığı bir süreçtir³. İdari yapıda, meydana gelen değişiklikler, sivil bürokrasinin yapısını da değiştirmiştir. Sivil bürokrasi, yeni taşra idaresinin ana sorumluluğunu da üstlenerek, vilayetlerdeki rolünü kurumsallaştırmıştır. Sivil bürokrasi merkezde olduğu gibi taşrada da resmi hizmet kolu olarak etkisini sürdürmüştür. Merkezileşme, devlet teşkilatında meydana gelen gelişme ve büyümeye bağlı olarak bürokratik kadroları da her geçen gün biraz daha genişlemiştir⁴.

Nezaretlerin kurulmasıyla Bâbîâlî kademe kademe yeni teşkilat ve çalışma düzenine girerken, Avrupa tarzı bir yönetim modeli alınarak, idari alandaki reformlarla personel politikasının da temelleri atılmıştır⁵. İdareyi şekillendirme girişiminin önemli bir tarafı, mülkiyenin müşterek bir düzenlemeye tabi tutulmasıydı. Yeni mülki derecelerle bir hiyerarşi oluşturma ve dereceye göre sıralanmış resmi hitap şekilleri gibi yeni oluşumlar mülkiyeye yeni bir görüş ve daha kesin

¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.20.

² Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK. Yayınları, Ankara 1997.

⁴ Cater V.Findly, *Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform Bâbîâlî (1789–1922)*, (çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s.57.

⁵ Cater V.Findly, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

olarak tanımlanabilen yeni bir kimlik kazandırdı⁶. En önemli yeniliklerden birisi ise memurların maaş meselesinin çözülmesiydi⁷. İlerleyen senelerde kamu hizmeti karşılığı memurlara ödenen ücrette aynilikten nakdiliğe geçildi. Mali merkezileşmeye bağlı olarak tahsisat sisteminden vazgeçilerek, memurlara kademeli olarak hazineye maaş bağlandı. 1846 *Talimât-ı Umûmiye*'de maaş alamayan memurlara da maaş verileceği belirtildi. Memurlar ancak, 1880 *Maaş Kararnâmesi* ile genel bir sınıflandırmaya tabi tutularak, derecelerine göre maaş almaya başladı⁸.

Bu düzenlemelere ilave olarak, memurların seçimi ve tayini için bazı ihtisas komisyonları oluşturuldu. Bunlardan birisi olan *Memurin-i İntihab Komisyonu*, geçirdiği dönüşümler ile II. Abdulhamid döneminde bürokratik atamalar üzerindeki kontrolü sağlayacak mekanizmanın bir parçası oldu. Personel yönetmeliklerini sistemleştirmek için yapılan girişimler, personel kayıtları bakımından modern bir sistemin oluşturulmasıyla yeni bir boyut kazandı. Sonuçta, en önemli yeniliklerden birisi, daha önce Osmanlı Devleti'nde görülmeyen modern bir usul olan, devlet personelinin sicillerinin ilk defa resmi bir büro tarafından tutulmaya başlanmasıydı⁹.

Osmanlıda Biyografi ve Sicil Kayıtları: Aslında Osmanlılar, biyografi yazımına önem vermiş, çeşitli meslek gruplarının biyografilerinden oluşan tercüme-i ahvâl eserleri vücuda getirmişlerdir. XVI. Yüzyılda Osmanlı şairlerinin biyografilerini toplayan ilk tezkireyi, aynı yüzyılın ortasında ulema ve şeyhlerin tercüme-i hâllerini ihtiva eden tabakat kitabı izlemiş, zamanla şeyhülislâmların, Anadolu ulemasının tercüme-i hâlleri, hattatların ve musikişinasların biyografileri, sadrazamların hayatları, reisülküttaplar, başdeftardarlar ve maliye nazırlarının biyografilerini ihtiva eden eserlerde, Osmanlı Devleti'nde yetişen yüksek dereceli memurların ve meşhurların tercüme-i hâlleri de yazılmıştır¹⁰.

Önceki devre ait eserlerde kaynak malzemesi olarak, vekayi'nüvisler, özellikle azil ve tayin bakımından Divan-ı hümayuna bağlı, Ruus ve Tahvil kalemlerine dayanmış olup¹¹, bunun yanı sıra az da olsa Maliyeden Müdevver Defterler, Şer'iyye Sicilleri, Dâhiliye Nezareti İrade, Mektubî Mühimme Kalemi, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi, İrade Dâhiliye, Hazine-i Hassa Sicil Defterleri, Hazine-i Hassa Mühimme Kalemi Evrakı, Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı ve Mektubî Kalemi Umum Vilâyât gibi muhtelif tasniflerde memurların biyografilerine ait bir takım bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı Devlet teşkilatında görev alan memurlara ait, vazifeleri müddetince hal tercümelerine konu olan, özel durumlar, memuriyet sırasındaki haller, tarihi seyri, ahlâk ve gidişat gibi

⁶ Gülten Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşleyişi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.2.

⁷ Abdullah Saydam, "Tanzimat'ın Memurları", *Türkler*, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.668-686; aynı yazar, "Tanzimat Devri Reformları", *Türkler*, Cilt:12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.782-804.

⁸ Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu*, s.2.

⁹ Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu*, s.4.

¹⁰ Bekir Kütükoğlu, "Son Devirde Biyografik Kaynakları", *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1994, s.211-216.

¹¹ "Tahvil ve Ruus kalemlerinin başlıca görevleri değişik türdeki atamalarla ilgili kayıtları tutmak ve belgeleri hazırlamaktır. Biyografi açısından resmi nitelikli sağlıklı bilgileri ihtiva eden arşiv kaynakları arasında olan bu defterlerde, mülkiye, ilmiye ve askeriye sınıflarının tayin, tevcihine ait personel bilgileri bulunur. Vezir, beylerbeyi, sancakbeylerinin, vilayet kadılarının beratlarıyla, zeamet ve tımarların kayıtları tahvil kaleminde bulunurken, vezir, beylerbeyi ve tımar sahipleri hariç Osmanlı devletindeki bütün vakıflarla vazife sahipleri ve gümrüklerden verilen diğer vazife kayıtları da Ruus kaleminde bulunurdu." Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK. Yayınları, Ankara 1997; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK. Yayınları, Ankara 1984, s.43; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986, s.88; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt:3, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s.71, 381.

durumların, resmi belgelerin kaydedildiği defterlerin tescili işlemine *Sicil-i Ahval*, meydana gelen defterlere de *Sicil-i Umumi Defterleri* denilmektedir. Osmanlı Devleti istihdam ettiği memurlar hakkında bilgi sahibi olmak, atama, azil ve terfi gibi personel işlerini yürütmede merkezi bir kontrol sağlayabilmek için, özellikle II. Abdülhamid döneminden itibaren çalışmalara başlanmış ve 1879 senesinde Dâhiliye Nezareti bünyesinde *Sicil-i Ahval Komisyonu* kurulmuştur. Komisyonun alt birimleri olarak merkez dairelerde Sicil-i Ahval Şubeleri, taşrada bulunan vilayet ve müstakil livalarda ise Sicil-i Ahval Hususi Komisyonları teşekkül etmiştir. Komisyonun daha verimli ve etkili çalışması için 1894 senesinde yeniden yapılandırılmış, müstakil ve daimi bir daire hüviyeti kazanmıştır¹².

Osmanlı Devletinin son dönemi için büyük bir bilgi kaynağı olan Sicil-i Ahval Defterlerinin hazırlanmasındaki öncelikli hedef, devlet merkezinde ve taşrada çalışan bütün memurlardan birer terceme-i hal (özgeçmiş) örneği alarak sicil-i umumi defterlerini oluşturmaktır. Defterlerde her bir memur için iki sayfalık bir bölüm bulunmaktaydı. Terceme-i hal bilgilerinin doğruluğunun memurun görevli bulunduğu dairenin en büyük idarecisi tarafından tasdiklenmiş ve mühürlenmiş olması gerekirdi. Biyografi kâğıtlarında yazılı bilgileri ispatlayıcı nüfus tezkeresi, mekteplerin diploması, tasdikname, ruhsatname, berat, ilam, mazbata, ferman, gibi belgeler tasdik işlemi sırasında gösterilmekteydi. Hem merkez hem de taşrada bulunan memurların terceme-i hal evrakları hazırlandıktan sonra Sicil-i Ahval Dairesi'ne gönderilirdi¹³.

Burada özgeçmiş formları incelenir, eksiklik yoksa özet müsveddesi hazırlanır, şayet eksiklik görülürse ilgili daireden tekrar bilgi istenirdi. Ardından özet müsveddeleri ek evraklarıyla birlikte Sicil-i Ahval Umum kısmına gönderilir burada tetkik ve tasdik edildikten sonra sicil-i ahval başkanlığına havale edilirdi. Hal tercümelerinin özetleri genel sicile geçirildikten sonra kendi bölgelerindeki özel sicillere kaydedilmek üzere birer sureti daire ve vilayetlere sevk edilirdi¹⁴.

1879 Sicil Talimatnamesine¹⁵ göre bu biyografi kayıtlarının belirli bir metot dâhilinde yürütülürdü. Buna göre; belgenin ilk kısmında memurun kendisi ve babasının ismi, şöhreti, lakabı, milliyeti ve tabiiyeti yazılmıştır. Ardından babasının ve kendisinin bey mi? efendi mi? ağa mı? paşa mı? olduğu, babası memur ise son memuriyet rütbesi, değil ise ne iş yaptığı ve hangi sınıftan olduğu, nereli olduğu ve ailesi yönünden meşhur bir aileye mensup ise bu hususlar açıkça belirtilmiştir.

İkinci kısımda, memurun doğum yeri ile tarihi Hicri ve ona tekabül eden Rumi tarih olarak yazılmıştır. Ancak belgelerin genelinde Hicri ve Rumi takvimler kullanılmasında her zaman aynı tertip üzerinde gidilmemiştir. Tarihlendirmeler, doğum tarihleri hariç, umumiyetle gün, ay ve yıl esasına göre yapılmıştır. Bazı belgelerde Hicri takvim, bazı belgelerde ise Rumi takvim kullanılmıştır. Benzer belge içerisinde Hicri takvimin karşılığı olan Rumi takvim tırnak içerisinde belirtilmiş, nadirde görülse aynı belgede tarihlendirmelerde bir kısmı Hicri, bir kısmı ise Rumi takvim olarak tarihlendirilmiştir.

Belgenin üçüncü kısmında, hangi memleket ve mekteplerde veya özel hocalardan hangi ilim, fen, sanat ve dilleri ne dereceye kadar tahsil eylediği, şahadetname veya icazetname alıp

¹² Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu*, s.5–6, 167.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi kısaltması bundan sonra böyle (BOA). Metin içerisinde kullanılan diğer tasnif kodları veya kısaltmaları kaynakça kısmında belirtilmiştir. BOA. ŞD.2671/29; ZB. 107/12.

¹⁴ BOA. MF. SCL. 16/17; Y.A.RES. 26/6; ŞD.2671/29.

¹⁵ BOA. ŞD.2671/29.

almadığı, hangi lisanları okuyup yazabildiği kaydedilmiştir. Lisanlara tam vakıf olanlar “okuryazar”, kısmen bilenler ise “aşinadır” şeklinde ifade edilmiştir.

Dördüncü kısımda, memurun devlet hizmetine hangi tarihte, kaç yaşında, nerede, muvazzaf (kadrolu) ya da mülazemetle (stajyer) mi girdiği, ardından sırasıyla bulunduğu görevler, bu görevlerden aldığı ücretler aldığı, zamlar ya da tenzilatlar, azil, şikâyet üzerine mahkeme olup olmadığı, sırasıyla hangi rütbe ve nişanları aldığı, maz’uliyet döneminin olup olmadığı, bu sürede maaş alıp almadığı gibi hususlar belirtilmiştir. Yine belgelerin mülahaza kısmında memurun kısa memurluk hayatının özeti ve memurun amirleri tarafından hakkındaki düşünceler kaleme alınmıştır.

Dersim’in Coğrafyası ve İdari Durumu: Çalışmada konu edilen sahanın sınırları, bugünkü Tunceli (Dersim) ilinin büyük bölümünü kapsamaktadır. Dersim Sancağının ana kütlesi Pülümür, Kızılkilise (Nazimiye), Mazgirt, Çemişgezek, Çarsancak, Ovacık ve Hozat’tan oluşur¹⁶. Bunlara ilave olarak kısa dönemler halinde de olsa Kemah, Gercanis (Refahiye) ve Kuruçay (İliç) Dersim’e bağlanmış ancak bu durum süreklilik ve birliktelik arz etmemiştir¹⁷. Çünkü söz konusu yerleşmeler, hem coğrafi, hem sosyolojik, hem de üretim ve tüketim araçları açısından ana kütleden yani Dersim’den farklıdır. Merkez olarak Hozat Kasabası seçilmiş ve Dersim Sancağı umumiyetle buradan idare edilmiştir¹⁸.

Bu ana nüvesinin sınırları yüzyıllar boyunca önemli derecede istikrarını korumuş, ancak çevresi itibarıyla bazı değişiklikler yaşanmıştır. Çünkü Osmanlı döneminde önce Çemişgezek sonra Dersim adını alan sancağın sınırları doğal unsurlara göre çizilmiştir. Sancak, güneydoğu ve güneyde Peri suyu, güneyde Murat suyu, doğuda Bağır paşa dağı, batıda Fırat, kuzeyde ise Munzur dağlarının arasında kalmaktadır.

Tahrir defterleri, diğer arşiv kayıtları, harita ve arazideki çalışmalardan anlaşıldığı üzere, Dersim’in idari taksimatının şekillenmesi ve sınırların tespitinde birçok etken rol oynamıştır. Coğrafi unsurlar dışında, bir gelir ünitesi olarak iktisadi boyut, Tanzimat’la beraber devletin merkezileşme çabaları, sosyal yapı ve güvenlik meseleleri gibi etkenler, idari sınırların çizilmesinde etkili olmuştur. Bu etkenlerin çokluğu sebebiyle, ana nüve aynı kalmak şartıyla idari taksimatta devamlı bir değişim yaşanmıştır¹⁹.

Dersim, geçmiş dönemlerde ve geleneksel şekilde, İç Dersim ve Dış Dersim olmak üzere iki önemli mıntıkeye ayrılmaktaydı. İç Dersim; esas itibarıyla Munzur vadisi ile Pülümür vadisi arasında kalan dağlık alandı²⁰. Bu saha güneyde bugünkü Tunceli il merkezinin hemen kuzeyine kadar uzanıyordu. İç Dersim’in bir diğer adı da “Asıl Dersim”dir. Kayıtlarda Asıl Dersim ile Hozat, Mazgirt, Kızılkilise, Ovacık ve Pülümür Kazaları kast edilmekte ve aşiretlerin yerleştiği asıl bölge olarak da burası tanımlanmaktadır²¹. Bu bağlamda “Dersimli”, “Dersim ekrâdı” ve “cebel-i Dersim ahalisi” olarak adlandırılan halkın büyük kısmı da Pah, Kızılkilise, Köşer Dağı, Darboğaz ve Dere Nahiyesi ile Hıran bölgelerini içerisine alan bölgede meskûndular²².

¹⁶ BOA. İ.DH. 1026/80927; DH. MKT. 1481/84. vb.

¹⁷ BOA. EV. d. 12359; NFS. d. 2626; ML. MSF. d.13076; 13670; C. DH. 92/4596. vb.

¹⁸ Güvenlik sebebiyle bazen Dersim Mutasarrıfları Kemah’ta ikamet etmekteydiler. BOA. A.MKT. MVL. 2/10.

¹⁹ BOA. Y. A. RES. 60/27; MVL. 1031/136.

²⁰ BOA. Y. EE. 132/39; Y. PRK. AZJ. 33/70.

²¹ BOA. İ.MMS.68/31338.vb.

²² BOA. İ.DH. 1467/1.vb.

Dış Dersim'e gelince, bu merkezî alanın hemen çeperinde bulunan sahayı ifade etmektedir. Bugünkü Pertek, kısmen Hozat'ın güneyi, Çemişgezek, Pülümür'ün Erzincan ve Erzurum'a bakan yöreleri, Nazımiye ile Kiğı arasında kalan saha Dış Dersim'e dâhil edilmektedir²³.

İkinci Dış Dersim ise ilk defa bu çalışmada kullanılan bir kavramdır. Burası, idari bakımdan Dersim'e kısa dönemler şeklinde bağlanan idari üniteler olup, yoğun eşkıya baskısına maruz kalan Gercanis, Kemah, Kuruçay ve Kemaliye (Eğin) bölgeleridir. Söz konusu yerlerin Dış Dersim'den temel farkı, uzun dönemler şeklinde Dersim'e bağlı olmamalarıdır. Ayrıca bölgede *nefs*²⁴ olarak adlandırılan, sonradan Dersim Sancağının merkezi olan Hozat ile Çemişgezek, Peri ve Pertek kasabaları hariç, kasaba hüviyetinde başka bir yerleşim birimi bulunmamaktadır²⁵. Bu durum idari, eğitim, sosyal ve ticarî açıdan bazı problemleri de beraberinde getirmiştir.

II. OSMANLI BİROKRASİSİ'NDE DERSİMLİ MEMURLAR

Bu çalışma, Dersim Sancağı üzerine yapılan mesainin ilk ürünlerindendir²⁶. Makalede, Dersim Sancağına bağlı idari ünitelerde doğmuş 32 memurun biyografi kayıtları sicil-i ahval defterleri esas alınarak ortaya konulmuş ve değerlendirilmiştir. Bu kayıtlarda 6 Dersim, 6 Hozat, 10 Çarsancak, 3 Kuzucan, 1 Kızılkilise, 1 Ovacık, 3 Çemişgezek ve 2 memur ise Mazgirt doğumludur. Bu memur sayısı, bir sancak için oldukça az bir oranı oluşturmaktadır. Benzer dönemde Dersime yakın ve komşu olan idari ünitelerde doğmuş memur sayısı Dersim'le mukayese edilemeyecek kadar fazladır. Harput, Kemah, Eğin, Arapgir, Erzincan ve Divriği gibi yerlerde memur sayısı en az olanı ortalama 100 ve çok olanı ise 300 üzerindedir.

Bunun nedenleri, Dersim bölgesinde okullaşmanın istenilen düzeyde sağlanamaması²⁷, güvenlik, dağınık iskân yapısı, feodal düzen ve buna bağlı olarak ağa veya seyitlerin denetimindeki topluluğun devletle olan irtibatının oldukça gevşek olması gibi gerekçelerle izah edilebilir. Örneğin bölgedeki gençler, okullara sadece askere gitmemek için kayıt oldukları, çoğunlukla sünnileşme korkusuyla bu okullara gitmedikleri belgelere yansımıştır²⁸.

Devletin bölgeye yönelik eğitim politikalarının temelini “*tashîh-i itikad*” ve “*tasfiye-i ezhan*” terimleriyle de ifade edildiği üzere halkın itikadını ve inancını düzeltmek şeklinde kendisini göstermiştir²⁹. Devletin bu yaklaşımı, okula gitme arzusunun önünde ki en önemli engeldi. Doğal olarak eğitim göremeyenlerin devlet memuru olamadıkları için Dersim'li memur sayısı da bu denli düşük düzeyde kalmıştır. Devletin sünnileştirme gayretlerinin yanı sıra diğer taraftan Hristiyan misyonerlerin bölgedeki faaliyetleri arasında kalan halk daha fazla muhafazakârlaşmış ve içine kapanmıştır. Dersimin ıslahına yönelik, kaleme alınan birçok

²³ BOA. Y. EE. 132/39; Y. PRK. AZJ. 33/70.

²⁴ Bir idari bölgede şehir veya kasabayı ifade eden bir tabir.

²⁵ BOA. TD.64, 164.vb.

²⁶ Bu çalışmanın ilk hali “Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Dersimli (Tuncelili) Memurlar (Sicil-i Ahval Defterlerine Göre)”, *I. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu (4-6 Ekim 2010)*'da bildiri olarak sunulmuştur. Bu bildiri de Dersim sancağına bağlı diğer idari ünitelerde doğmuş 22 memur dâhil edilmemişti. Hem bu eksikliği gidermek hem de Dersim'e dair yeni bilgileri sunmak amacıyla bu çalışma kaleme alınmıştır.

²⁷ 27 Haziran 1886 tarihli bir kayıta Dersim Sancağı dâhilindeki rüştiye mekteplerinde eğitim gören talebe sayısı şöyledir: Hozat 15, Çemişgezek 68, Peri 24, Pertek 35, Mazgirt 25 adettir. Diğer kazalarda bu okullar henüz inşa edilememiştir. Zaten Çemişgezek, Peri ve Pertek tarafları ise dış Dersim olarak kabul edilen ve ağırlıklı Sünni Türk, kısmen Alevi Türk ve Ermeni topluluklardan oluşmaktadır. İç Dersim'de okullaşma oranı yok denecek kadar azdır. Bu kısımda ise Alevi Kürt, kısmen Alevi Türkler'den oluşmakta ve bunlar devlete pek tabi olmayan gruplardır. BOA. MF. MKT. 89/54.

²⁸ BOA. MF. MKT. 519/20.

²⁹ BOA. Y.A.RES. 60/27; 51/9; Y.PRK. KOM. 7/59.vb.

layihada, Cizvit papazlarının faaliyetlerinden bahsedilmiş ve buna yönelik okul ve cami inşası, Zaza'ca Kuran-ı Kerim dağıtılması³⁰ ve Nakşibendi şeyhlerinin bölgeye gönderilerek, hiç değilse misyonerlerin etkinliğinin kırılması şeklinde çabalar görülmektedir³¹.

Dersim Sancağının iskân yapısı oldukça dağınıktır. İskân yapısının bu özelliği XVI. Yüzyıldan³² XIX. Yüzyılın³³ sonuna kadar pek değişmemiştir. Ağırlıklı olarak 20-25 hane köyler ve 3-5 haneden oluşan mezralarda aşiretler meskûndur. Bu aşiretler daha XVI. Yüzyılda yerleşik hayata geçmişlerdir. Dağınık halde bulunan bu iskân birimlerine devlet, istenilen hizmetleri götüremediği gibi kendisini de hissettirememiştir. İşte bu otorite boşluğunu da ağa ve hanedanlar doldurmuştur. Bu durum ise bölgede feodal yapının derinleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu sosyal ve iktisadi düzen bölgede hem güvenliği hem de okullaşmanın önündeki engeldir. İlave olarak arazinin oldukça engebeli olması, ekilebilecek arazinin yetersizliği ve buna bağlı yol sistemlerinin de gelişmemesi derin güvenlik meselelerine alt yapı oluşturmuştur. Eşkıyalık meseleleri bölgenin kendine mahsus sosyal ve iktisadi yapısının bir sonucu olarak kendisini her dönem hissettirmiştir.

Devlet, Dersim Sancağında istihdam edeceği personelden bir takım vasıflar aramıştır³⁴. Her kademedeki memur tayınlarıyla ilgili kayıtlarda, Dersimin çok hassas bir yer olduğu ve buraya tayin edilecek memurların, bölgede konuşulan lisanı bilmeleri, inanç sistemine, örf ve adetlerine aşina olmaları şiddetle vurgulanmıştır³⁵. Bu vasıflara haiz olan memurlar vasıtasıyla, halk ile devletin daha iyi anlaşacağı, halkın devlete ısınacağı ve yönetim pratikleri açısından daha verimli olacağı vurgulanmıştır³⁶. Bu uyarılardan olsa gerek neredeyse bütün Dersim'li memurlar Dersim Sancağının muhtelif devlet dairelerinde istihdam edilmişlerdir. Aşağıda da görüleceği gibi, memurların çok az kısmı kısa süreler halinde imparatorluğun başka bölgelerinde görev yaptıktan sonra, tekrar ya Dersim'e veya Dersim'e benzeyen bölgelere gönderilmişlerdir. Bu durum imparatorluğun son dönem personel politikasının bir uygulaması şeklinde görülüyor. Bu kısa izahattan sonra Dersim'li memurların biyografilerini doğum sırası esas alınarak sunulmuş ve sonuç adına ise geniş bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Recep Sabri Efendi³⁷

Recep Sabri Efendi, Nalbandzade Ömer Ağa'nın oğludur. 6 Eylül 1840'da Ovacık Nahiyesinde tevellüd eylemiştir. Ovacık Kasabasının sıbyan mektebini okuduktan sonra Gazi Süleyman Paşa medresesinde bir miktar Arapça okumuştur. Türkçe okuryazardır. 12 Şubat 1880'de 40 yaşında olduğu halde 150 kuruş maaşla Ovacık Nahiyesi tahrir-i fırka-i seyyare mühimmat kâtipliğinde memurluğa başlamıştır. 29 Mayıs 1886'da 250 kuruş maaşla Banider Nahiyesi vergi kâtipliği refakatine nakil olmuştur. Memuriyet hayatında hakkında şikâyet ve bu sebebiyle herhangi bir soruşturma veya mahkeme olmamıştır. Kastamonu Vilayeti tahrirat ve vergi müdürlüğünden yazılan mütalaalardan "*vazifesini ifaya kâfi, liyakati bulunan ve bir gün zimmetle ilişkisi olmadığı*" ifade edilmiştir. Recep Sabri Efendi, bir müddet sonra bu dairenin ilga edilmesiyle açıkta kalmıştır.

³⁰ BOA. Y. PRK. BŞK.19/27.

³¹ BOA. DH. MKT.1826/23.

³² BOA. TD. 164/64. vb.

³³ BOA. NFS. d. 2626.vb.

³⁴ BOA. Y.EE. 131/35; İ.DH.1467/1326/C.01; İ.MMS. 68/3183.vb.

³⁵ BOA. Y.PRK. MYD.15/41.

³⁶ BOA. Y.PRK. UM.32/92.

³⁷ BOA. DH. SAİD. d. 20/477.

2. Bekir Şerif Efendi³⁸

Bekir Şerif Efendi, Mehmed Emin Şerif Emin oğullarındandır. 1846'da Çarsancak Kazası Pertek Nahiyesinde tevellüd eylemiştir. Pertek Kasabası sıbyan mektebinden mezun olduktan sonra, ayrıca özel hocasından ilim tahsil eylemiştir. Türkçe kitabet eder. 14 Aralık 1865'de 19 yaşında olduğu halde, 250 kuruş maaşla Kıratlı Kazası emlak tahrir memurluğunda çalışmaya başlamıştır. Bir sene sonra Bâb-ı Ali'de tahrir kalemi tezkere mukayyitliğine memur olmuştur. Kısa bir süre sonra, tahrir muhasebecisi olmuştur. 10 Haziran 1868'de 300 kuruş maaş ile Beykoz, aynı senenin sonunda Karaköy muhafaza memurluğuna nakil olmuştur. 27 Ekim 1869'da 200 kuruş maaşla Diyarbakır Vilayeti emlak tahrir dairesine, 28 Eylül 1871'de Diyarbakır Vilayeti fırka-i seyyare mukayyitliğine getirilmiştir. Bir sene sonra 475 kuruş maaşla aynı fırkanın muharrir-i saniliğine getirilmiştir. 27 Haziran 1874'de 250 kuruş maaşla Çarsancak Kazası vuku 'at kâtipliğine tahvil olmuştur.

Bir sene sonra Çemişgezek Kazasıyla beraber Keban Madeni vuku 'at kâtipliği görevlerinde bulunmuştur. 27 Haziran 1877'de becayış usulüyle 285 kuruş maaşla önce Ergani Madeni ve sonra Çermik Kazaları vuku 'at kâtipliğine tayin edilmiştir. 12 Eylül 1879'da maaşı 500 kuruşu yükselmiş birkaç ay sonra ise 750 kuruşa iblağ ile 11. fırka muharrirliğine, 26 Aralık 1880'de 300 kuruş maaşla Mamuretül-aziz merkez defter-i hakani kalemi vuku 'at kâtipliğine görevlendirilmiştir. Bir sene sonra 600 kuruş aylıkla Mazgirt Sancağı tahrir ve vergi kâtipliğine nakil olmuştur. Bu görevinden kısa bir süre sonra istifa etmiştir. Hiçbir görevinde herhangi bir sebepten dolayı tahkikat geçirmemiş ve mahkeme olmamıştır.

3. Hüseyin Hüsnü Efendi³⁹

Hüseyin Hüsnü Efendi, Mustafa Ağa'nın oğludur. 31 Ekim 1857'de Pülümür Kazasında tevellüd eylemiştir. Pülümür sıbyan mektebinde esasî İslamiyet olan ilimler de tahsil etmiş ve özel hocasından bir miktar Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuryazar ve Kürtçe konuşur. 23 yaşında olduğu halde, Pülümür Kazası maliye kalemine mülazemetle başlamıştır. 2 Kasım 1883'de kur'a isabet ederek askere girmiştir. Askerlik görevini tamamen ifa etmiştir. Sonra Pülümür Kazası kaymakamlığı nüfus kalemine mülazemetle girmiştir. Uzun seneler burada çalıştıktan sonra 26 Nisan 1896'da 360 kuruş maaşla Pülümür Kazası sandık emniyetine terfiyen atanmıştır. Yazılan mülâhazalarda Hüseyin Hüsnü Efendi "*iktidarı vazife-i ifaya kâfi*" olduğu beyan edilmiştir. (1 Mart 1899).

4. Karabet Efendi⁴⁰

Teba-i devlet-i aliyye Ermeni milletinden Karabet Efendi Arakil Ağa'nın oğludur. 1859'da Çarsancak Kazası Pertek Kasabasında tevellüd eylediği nüfus tezkere-i Osmanisinde kayıtlıdır. Çarsancak Kazası sıbyan mektebinde ve sonrada rüştiye mektebinde tahsil görmüş, Türkçe ve Ermenice okuyup yazmaktadır. 19 Nisan 1903 tarihinde 200 kuruş maaşla Çarsancak Kazası 2. daire piyade tahsildarlığında memuriyete başlamıştır. Çarsancak Kazası mal müdürlüğü, kaymakamlığı vekâletinden ve Dersim Sancağı muhasebeciliği ile mutasarrıflığından, Mamuretül-aziz Vilayeti defterdarlığı ve tahsilat idaresi muhasebe muavinliğinden müştereken yazılan mülâhazalara atıf ile maliye nezareti Karabet Efendi'nin "*ehliyet-i vazifesini ifaya mütenasib olduğu*" nu beyan etmiştir. (16 Şubat 1909).

³⁸ BOA. DH. SAİD. d. 1/826.

³⁹ BOA. DH. SAİD. d. 86/107.

⁴⁰ BOA. DH. SAİD. d. 151/215.

5. Selim Bey⁴¹

Selim Bey Çemişgezek Kazası mal müdürü Ömer Bey'in oğludur. 1859'da Çemişgezek Kazasında doğmuştur. Aynı kazanın sıbyan mektebinde okumuş ve özel hocasından biraz Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuryazardır. 12 Aralık 1881'de 1170 kuruş maaşla Kızılkilise Kazası kaymakamlığı uhdesine tayin olmuştur. Bir müddet sonra 500 kuruş maaşla Dersim Vilayeti nüfus nezaretine nakil olmuştur. Çalıştığı kurumlarda Selim Bey hakkında, bir gün zimmetle ilişkisi olmadığı, memuriyetinde başarılı olduğu ifade edilmektedir.

6. İbrahim Halim Efendi⁴²

İbrahim Halim Efendi, Mazgirt Sancağı müdürü Büyük İmamzade İsmail Kemal Efendi'nin oğludur. 1860'da Çemişgezek Kazasında doğmuştur. Aynı kazada sıbyan mektebini bitirdikten sonra, özel hocasından Arapça ve Farsça dersler almıştır. Türkçe okuryazardır. 14 Nisan 1881'de 300 kuruş maaşla mülga Mazgirt Sancağı tahrirat müdür muavinliğine tayin olmuştur. Birkaç sene bu görevde bulunduktan sonra, 16 Nisan 1883'de 350 kuruş aylıkla Dersim Vilayeti meclis idaresi başkâtipliğine, bir müddet sonra ise 500 kuruş maaşla aynı livanın nüfus memurluğuna nakil olmuştur. Kısa bir süre sonra Dersim livası meclis idaresi başkâtipliğine getirilmiştir.

15 Mart 1888'de vilayet yapısındaki değişiklikten dolayı açıkta kalmıştır. Aynı senenin Haziran ayında 500 kuruş maaşla Dersim Sancağı meclis idaresi başkâtipliğine tayin olmuştur. 28 Nisan 1889'da maaşı 350 kuruşa düşmüştür. Kuzucan Kazasına bağlı Şeyh köyü ağalarının Tercan Kazası dâhilinde, gasp ettikleri 795 adet büyük baş hayvanın geri alınıp tekrar sahiplerine dağıtılmasında üstün gayret ve hizmetleri görülmüştür. Bu başarısından dolayı 360 kuruş aylıkla, 23 Ağustos 1890'da Malatya Sancağı meclis idaresi başkâtipliğine nakil edilmiştir. Çok kısa bir süre sonra 300 kuruş maaşla Dersim Sancağı meclis idaresi başkâtipliğine irca edilmiş ve maaşı iki ay sonra 400 kuruşa yükselmiştir. Bu maaşına ilave olarak 60 kuruş yevmiye ile aşar ihalesinde de bulunmuştur. Ancak bu dönem sağlık durumunun bozulmasından dolayı bu görevinden azil edilmiştir. Çalışmış olduğu makamlar tarafından hakkında yazılan mütalaalardan “*ifa-i hüsnî hizmet ve ruiyyet iylediği*” beyan edilmiştir.

17 Ocak 1897'de 1000 kuruş maaşla Musul Vilayeti Kerkük Sancağı tahrirat müdürlüğüne tayin kılınmıştır. Kısa bir dönem ise 1215 kuruş maaşla Kerkük Sancağı mutasarrıflığı vekâletinde tahrirat müdürlüğü uhdesinde aşar ihalesi memurluğunda bulunmuştur. Ayrıca bu görevi için 4170 kuruş yevmiye ve harcırah almıştır. 19 Şubat 1899'da 1350 kuruş maaşla Hozat Sancağı tahrirat müdürlüğüne nakil edilmiştir. Çalıştığı kurumlarda hakkında yazılan mütalaalardan zimmetle ilişkisi olmadığı ve memuriyet süresince görevini en iyi şekilde ifa ettiği beyan edilmiştir.

24 Mart 1900'da Hozat Sancağı tahrirat müdürlüğü emrine nakil olmuştur. Kısa bir süre sonra 2260 kuruş zamlı maaşla Dersim Sancağı mutasarrıflığı uhdesinde bulunmuştur. Ancak sağlık sebeplerinden dolayı merkez vilayete azimet etmiştir. Hatta kısa bir dönem sonra memuriyetten ayrılmıştır. Güzel hizmetlerinden dolayı rütbe-i salise tevcih buyrulmuştur. 11 Temmuz 1902'de 1080 kuruş zamlı maaşla Dersim Sancağı mutasarrıflığı vekâletinde bulunmuş ve çalıştığı dönemde herhangi bir zimmetle ilişkisi olmadığı, bu münasebetle de tahkikat ve mahkeme olmadığı ifade edilmiştir. 22 Ekim 1907'de 1350 kuruş maaşla Kozan Sancağı tahrirat

⁴¹ BOA. DH. MEM. 28/2.

⁴² BOA. DH. SAİD. d. 72/263.

müdürlüğüne tayin ve bir sene sonra 1320 kuruş maaşla Hozat Sancağı tahrirat müdürlüğüne nakil edilmiştir.

7. Abdulkadir Efendi⁴³

Abdulkadir Efendi, Demircizade Muharrem Efendi'nin oğludur. 1861 senesinin ortalarında Dersim'de doğmuştur. Çemişgezek medresesinde bir miktar Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuryazardır. 22 yaşında olduğu halde 14 Aralık 1873 tarihinde 75 kuruş maaşla Çıldır tahrirat kalemine dâhil olmuştur. Bu görevde iken aynı sene maaşı 25 kuruş zam gelmiştir. 1877 (1293) senesinde istila⁴⁴ sebebiyle Dersaat'e (İstanbul) hicret etmiştir. 22 Ekim 1878 tarihinde hapishane-i umumiye gardiyanlığına tayin olmuştur. 28 Haziran 1880 tarihinde memleketi olan Dersim'e geri dönmüştür.

4 Nisan 188 tarihinde ise 275 kuruş maaş ile Ovacık Kazası bidayet mahkemesi müstantik muavinliğine memur olmuştur. 13 Mart 1882 tarihinde adı geçen mahkemenin kapatılmasından dolayı bir dönem açıkta kalmıştır. 11 Nisan 1882 tarihinde 200 kuruş maaş miktarı ile 2 ay süreyle Ovacık Kazası tatar-ı azam kâtipliğinde bulunmuştur. 13 Ağustos 1882 tarihinde 300 kuruş maaş ile Mazgirt Sancağı bidayet mahkemesi müstantik muavinliğine nakil edilmiştir. Bulunduğu memuriyetlerde istifa, nakil ve ibka suretleriyle atamaları olmuş, kısa dönemler halinde açıkta kalmış, ancak bir gün dahi görevini ihmalden dolayı mahkeme olmamıştır. Abdulkadir Efendiye ait bu bilgiler, adliye nezareti ve Dersim Valiliğinin kaleme aldığı sicil suretlerinde kayıtlıdır. (25 Ocak 1887).

8. İbrahim Hakkı Efendi⁴⁵

İbrahim Hakkı Efendi, Teburzade Ali Ağa'nın oğludur. 1861'de Pülümür Kazasında doğmuştur. Pülümür iptida mektebinden mezun olduktan sonra Erzincan rüştiye mektebini bitirmiştir. Türkçe okuryazar, Kürtçe ve Ermenice 'ye aşındır. Bir müddet Pülümür Kazası vergi ve nüfus kaleminde mülazemetle çalışmıştır. 10 Temmuz 1888'de 125 kuruş maaşla Pülümür Kazası nüfus kâtipliğinde memur olarak göreve başlamıştır. 2 Mayıs 1892'de 225 kuruş aylıkla Pülümür Kazası bidayet mahkemesi azalığına nakil olmuştur. 14 Nisan 1894'de 360 kuruş maaşla Pülümür Kazası sandık emanetine nakil olmuştur. Aynı senenin Mart ayından 23 Temmuz 1896'ya kadar 270 kuruş maaşla Kuruçay Kazası sandık eminliğinde bulundu. 25 Eylül 1904'de ise 360 kuruş maaşla Pülümür Kazası sandık eminliği görevindedir.

9. Aprik Efendi⁴⁶

Ermeni milletinden Aprik Efendi bidayet mahkemesi azalarında Ahavinyan Asador Ağa'nın oğludur. 8 Mayıs 1863 tarihinde Dersim Sancağının merkezi olan Hozat Kasabasında doğmuştur. Hozat Kasabası rüştiye mektebini bitirmiştir. Türkçe, Ermenice ve Fransızca okuryazardır. 10 Temmuz 1881 tarihinde 18 yaşında Dersim Vilayeti mektupçu kaleminde memuriyet hayatına başlamıştır. 23 Mart 1883 tarihinde Hozat telgrafhanesine mülazemetle girmiştir. 11 Kasım 1886 tarihinde Mazgirt telgrafhanesine nakil olmuş ve bir ay memurluğu süresince 300 kuruş maaş almıştır. 15 Nisan 1889 tarihinde Dersim bidayet mahkemesi muharrirliğine tayin olmuştur. 6 Mart 1889 tarihinde 450 kuruş maaş ile Dersim Sancağı sandık sarraflığında bulunmuştur. Dersim Sancağı mutasarrıflığı ve muhasebeciliğinden, Mamuretül-

⁴³ BOA. DH. SAİD. d. 13/133.

⁴⁴ 1877-1878 (93 harbi) Ruslar savaşları neticesinde Balkanlar ve Doğu Anadolu'da birçok bölgeyi istila etmişlerdir.

⁴⁵ BOA. DH. SAİD. d. 153/293.

⁴⁶ BOA. DH. SAİD. d. 40/103.

aziz Vilayeti defterdarlığı ve valiliğinden yazılan mülahazaya atıf ile maliye nezaretinden yazılan mülahazalarda Aprik Efendi'nin “*dirayet ve liyakat ve isti 'dadına naşı*” bir kişi olduğu beyan edilmiştir. (10 Mayıs 1892).

27 Nisan 1896 tarihinde 360 kuruş maaş ile Dersim merkez bidayet mahkemesi azalığına tayin olmuştur. 31 Mayıs 1895 tarihinde 242 kuruş maaş miktarıyla Dersim süvari tahsildarlığına tayin ile memuriyet görevine devam etmiştir. 2 Eylül 1897 tarihinden 11 Eylül 1898 tarihine kadar 350 kuruş maaş ile Mazgirt ambar memurluğunda bulunarak zahirenin hatim bulunmasından dolayı bu görevinden ayrılarak 31 Mayıs 1899 tarihinde yine 242 kuruş aylık ile süvari tahsildarlığında istihdam edilmiştir. 4 Temmuz 1899 tarihinde 360 kuruş maaşla tahvilen Mazgirt sandık emniyetine tayin olmuştur. 14 Ağustos 1901 tarihinden 28 Ekim 1902 tarihine kadar 250 kuruş maaşla Çarsancak ambar memurluğunda istihdam olunarak zahirenin hatmine kadar bu görevde bulunmuştur. Aprik Efendi bu görevinden dolayı, bir gün dahi zimmetle ilişkisi olmadığı beyan edilmiştir. 18 Nisan 1904 tarihinde 450 kuruş maaşla Dersim sandık emniyetine nakil olmuştur. 4 Haziran 1907 tarihinde de vefat ettiği vukuat pusulasında gösterilmiştir.

10. Ali Rıza Efendi⁴⁷

Ali Rıza Efendi, Ahmed Efendi'nin oğludur. 1863 senesinde Dersim'de doğduğu Osmanlı nüfus tezkeresinde kayıtlıdır. İzmir iptida ve rüştiye mekteplerinin yanı sıra hususi mualliminde Fransızca okuyup şahadetname⁴⁸ almıştır. Türkçe okuryazardır. 7 Eylül 1877 tarihinde 14 yaşında olduğu halde İzmir rüsumat nezareti muhasebe kalemine mülazemetle girmiştir. 13 Şubat 1878 tarihinde 90 kuruş aylık almaktaydı. 3 Aralık 1878 tarihinde 200 kuruş maaş ile aynı dairede evrak-ı sıhhiye mukayyitliğine nakil olmuştur. 23 Mart 1880 tarihinde 300 kuruş maaşla İzmir rüsumat muhasebesi refik-i evvelliğine terfi olmuştur. Aynı ayın 27'de maaşı 400 kuruşa yükselmiştir. Birkaç ay sonra aylığı 450 kuruş varmıştır.

8 Ekim 1881 tarihinde aynı miktar maaş ile Saruhan Sancağı rüsumat müdüriyeti başkâtipliğine nakil olmuştur. Aynı ay maaşı görevine paralel olarak 650 kuruşa yükselmiştir. 26 Kasım 1881 tarihinde rüsumat müfettişlik heyetinin teftişi esnasında bir dönem açıkta kalmıştır. Ancak 13 Mart 1882 tarihinde 8 adet Osmanlı lirası maaş miktarıyla Aydın Vilayeti demiryolu kumpanyası istimlak kâtipliğinde yeniden memuriyete başlamıştır. 7 Ağustos 1885 tarihinde 700 kuruş maaş ve harcırah ile Aydın Vilayeti menafi sandıkları seyyar müfettişliğine tayini çıkmıştır. 12 Şubat 1888 tarihinde ziraat bankasının teşkilatının yeniden yapılandırılmasından dolayı kısa bir süre açıkta kalmıştır. 14 Nisan 1888 tarihinde 10 adet Osmanlı lirası maaş miktarıyla demiryolu kumpanyası istimlak komisyonu kâtipliğinde yeniden göreve başlamıştır.

1 Temmuz 1894 tarihinde 200 kuruş maaş miktarıyla Sivas Vilayetinde zuhur eden kolera salgınına engellemek için kurulmuş olan tahaffuzhanede⁴⁹ görev yapmıştır. Tahaffuzhane ve tahrirat hususundaki hizmetlerinden dolayı dördüncü rütbeden “*mecidiye nişan-ı zîşanı*” ihsan buyrulmuştur. Ayrıca başarılarından dolayı memuriyette üçüncü rütbeye yükseltilmiştir. Bu görevinden kısa bir süre sonra Kayseri Mutasarrıflığında hastalığın yayılmasından dolayı 14

⁴⁷ BOA. DH. SAİD. d 85/442.

⁴⁸ Şahadetname: Bükünki milli eğitim tarafından verilen diploma veya sertifikanın karşılığıdır.

⁴⁹ Tahaffuzhane: Belgelerde karantinaya karşılık olarak “*usul-ı tahaffuz*”, karantina mahalleri için ise “*karantina hane*” veya “*tahaffuzhane*” terimi kullanılmıştır. Arapça sakınmak, korunmak anlamına gelen tahaffuz kelimesine dayanarak, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı zamanlarda, karantinada bulundurulacak hastaların muayyen bir müddeti geçirmek için ikametlerine tahsis edilen yerlere tahaffuzhane denmekteydi. M. Emin Yolalcı “Osmanlıda Çağdaş Belediyecilik”, *Türkler*, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.739–749.

Şubat 1895 tarihinde aynı miktar maaşı ile şehir emaneti⁵⁰ hıfz-ı sıhha tahkikat ve tahrirat müfettişliğine nakil olmuştur.

11 Mayıs 1896 tarihinde hakkında yazılan mülahazalarda “vazife-i memuriyetini hüsn ü ifada ikdam ve gayretine mebni terfiyen rütbe-i saniye sınıfına tevcih olduğu” beyan edilmiştir. 1 Ekim 1896 tarihinde 1400 kuruş maaş haliyle Aydın demiryolu komiser muavinliğine tayin olmuştur. Yine bu görevindeki üstün başarısından ötürü “cihet-i memuriyeye ait işlerde görülen gayretine mebni üçüncü rütbeden Mecidi nişan-ı zîşanı” ile ödüllendirilmiştir. 23 Mart 1897 tarihinde maaşındaki aşırı artıştan dolayı aylığında kesintiye gidilmiş ve maaşı 1260 kuruşa inmiştir. Memur hakkındaki bilgiler Ticaret ve Nafia Nezareti, Osmanlı nüfus tezkeresi, İzmir rüsumat ve duyun-u umumiye nezareti, şahadetnamesi, nişan suret kararları, Aydın Vilayeti menafî sandığı riyaseti, terceme-i hal, Aydın meclis idaresi riyaseti ve Kayseri şehir emanetinden yazılan mülahazalardan anlaşılmaktadır. (17 Ağustos 1899).

Ali Rıza Efendi’ye 5 Kasım 1897 tarihinde üçüncü rütbeden nişan-ı âli Osmanî ihsan buyrulduğu Ticaret ve Nafia Nezaret-i celilesi sicil şubesinin 13 Kasım 1902 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir. Aydın ve Denizli mutasarrıflıklarında meydana gelen (hareket-i arz) depremde zarar görenlerin durumlarının tespiti ve yardım için kurulan komisyonda görev almıştır. Bu depremde 6148 hanenin yeniden inşası zarar gören 19973 hanenin tamiri ve evsiz kalan 80 bin nüfusun iâşe ve barınmalarının teminindeki üstün hizmetlerinden ötürü 27 Mart 1905 tarihinde “gümüş iftihar madalyası” ihsan buyrulmuştur. 5 Eylül 1909 tarihinde icra olunan umumi maaş kesintisinde aylığı 2000 kuruşa inmiştir. Aynı tarihlerde Eskişehir’in Karahisar-ı Sahib (Afyon) demiryolu komiserliğine terfi ettiği 24 Kasım 1909’da vukuat pusulasında gösterilmiştir. Ali Rıza Efendi, 30 Mart 1910 tarihinde ise vefat etmiştir.

11. Murtaza Bey⁵¹

Murtaza Bey, Adana müddei umumiyesi Salim Efendi’nin oğludur. 1865 senesinde Dersim’de doğmuştur. Sıbyan mektebinde ve Adana rüştiye mektebinde ilim tahsil etmiş ve şahadetname almış şahadetnamesi terceme-i hal varakasına rabt (iliştirilmiş) edilmiştir. Türkçe okuryazardır. 10 Haziran 1884 tarihinde 20 yaşında olduğu halde mülazemetle Adana istinaf mahkemesi kalemine dâhil olmuştur. 30 Haziran 1885 tarihinde 300 kuruş maaş ile istinaf mahkemesi ceza dairesi zabıt kâtipliğine tayin olmuştur. Şu ana kadarki görevlerinden dolayı mahkeme olmamıştır. 6 Temmuz 1886 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Ancak kısa bir süre sonra 2 Temmuz 1887 tarihinde Dersaadet bidayet mahkemesi birinci ceza dairesi kalemine mülazemetle göreve yeniden başlamıştır. 28 Mart 1888 tarihinde 40 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Aynı senenin Haziran 16’da maaşı 80 kuruş ve 16 Şubat 1892 tarihinde ise maaşı 100 kuruş olmuştur.

16 Temmuz 1897 tarihinde 150 kuruş maaş miktarıyla şura-ı devlet istinaf mahkemesi kalemine nakil olduğu şura-ı devlet sicil şubesinin vukuat pusulasında gösterilmiştir. Murtaza Bey, memuriyetindeki durumu “dirayet ve vazife-i memuresini hüsn-i ifaya iktidar ve ehliyeti meşhud olduğu” şeklinde ifade edilmiştir. 17 Ağustos 1898 tarihinde ise memuriyette üçüncü rütbeğe yükseltilmiştir. 26 Ekim 1899 tarihinde maaşı 100 kuruş ve aynı senenin 13 Kasımında ise 170 kuruşa ulaşmıştır. 17 Temmuz 1900 tarihinde aynı miktar maaş ile dairesinde birinci sınıf muavinliğe terfi etmiş ve “vezâif-i memuriyetini mukaddemane ifa etmekte olmasından nâşi

⁵⁰ Şehremaneti: Bugünkü belediye karşılığında kullanılan tabir.

⁵¹ BOA. DH. SAİD. d 9/1009.

dördüncü Mecidî nişan-ı zişanı” ile mükâfatlandırılmıştır. Maaşı birkaç ay sonra 200 kuruşa yükseldiği 18 Mart 1901 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir.

1889 senesinde hukuk mektebine girmiş ve 1894’de okuduğu hukuk mektebi imtihanlarından çok iyi dereceler almış ise de imtihanların tamamına girmediği için eğitimi yarım kalmıştır. Ancak hukuk komisyonunun aldığı kararla kendisine tasdikname verilmiştir. Memuriyet görevlerindeki gayretlerinden dolayı 25 Kasım 1902 tarihinde terfiyen rütbe-i saniliğe (ikinci rütbe) yükselmiştir. 26 Ekim 1905 tarihinde bidayet mahkemesi baş muavinliği vekâletine memur edildiği şura-ı devlet sicil şubesinin 12 Ocak 1908 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir. 6 Ocak 1907 tarihinde aynı miktar maaş ile bidayet mahkemesi baş muavinliği görevine terfi etmiştir. Şura-ı devlet riyasetinden verilen karar üzerine 3 Eylül 1908 tarihinde 2500 kuruş maaşla şura-ı devlet bidayet mahkemesi azalığına yükselmiştir. Aynı sene 3000 kuruş maaş miktarıyla şura-ı devlet istinaf mahkemesi azalığına nakil buyrulmuştur.

12. Abdüllatif Efendi⁵²

Abdüllatif Efendi, Haydarağazade Muharrem Ağa’nın oğludur. Mayıs 1865 senesinde Çarsacak Kazasında doğmuştur. Sıbyan mektebinde bir miktar eğitim gördüğü, dini ilimlerde tahsil yaptığı ve Türkçe okuryazar olduğu terceme-i hal varakasında kayıtlıdır. 4 Eylül 1885 tarihinde askeriye dâhil olmuş ve bölük emniyetinden sonra redif alayı başçavuşluğuna yükselmiştir. Mazereti makul görüldüğünden askeriyeden istifa yoluyla ayrılmıştır. 17 Eylül 1902 tarihinde maaşla Mazgirt Kazası tahsilat müfettişliğinde memuriyetine devam etmiştir. Üç ay sonra aynı maaş miktarıyla Çemişgezek, 23 Şubat 1904 de Çarsacak Kazası tahsilat müfettişliğine nakil ve 18 Temmuz 1904’de ise maaşı 540 kuruş olmuştur. Abdüllatif Efendi hakkında, Çarsacak Kazası kaymakamlığı, Dersim Sancağı mutasarrıflığı ve muhasebeciliği ayrıca Mamuretül-aziz Vilayeti defterdarlığından yazılan mülahazalara atfen maliye nezareti *“ehliyet-i vazifesine mütenasib olduğu”* nu beyan etmiştir. (20 Haziran 1907).

13. Ali Haydar Efendi⁵³

Ali Haydar Efendi, Pertekli Haydar Ağa’nın oğludur. 1867 senesinde Çarsacak Kazası Pertek Nahiyesinde dünyaya gelmiştir. Pertek Nahiyesi sıbyan mektebinde dini ilimler ve aynı yerin rüştiye mektebini de bitirip şahadetname almıştır. Türkçe okuyup yazdığı terceme-i halinde belirtilmiştir. 28 Şubat 1897’de 243 kuruş aylıkla Dersim Sancağı süvari tahsildarlığına tayin olmuştur. 18 Ocak 1900’da 240 kuruş maaşla Çarsacak Kazası süvari tahsildarlığına, 15 Eylül 1902’de maaşı 300 kuruşa tesadüf etmek şartıyla 4. daire süvari tahsildarlığına nakil olduğu, hazine-i celilenin 4659 numarasına kayıt olunmuştur. Ali Haydar Efendi’nin memuriyetteki durumu hakkında, Çarsacak Kazası mal müdürlüğü, kaymakamlığı vekâletinden, Dersim Sancağı muhasebeciliğiyle, mutasarrıflığı ve Mamuretül-aziz Vilayeti defterdarlığı ve muhasebe muavinliğinden yazılan mütalaalara atfen maliye nezareti *“ehliyet-i vazifesine muktedir olduğu”* beyan olunmuştur. (29 Ocak 1909).

14. İsmail Nazif Efendi⁵⁴

İsmail Nazif Efendi, Mehmed Ağa’nın oğludur. 1868’de Çarsacak Kazasında dünyaya geldiği nüfus tezkeresinde kayıtlıdır. Çarsacak Kazası sıbyan mektebinde dini ilimler, Palu Kazasında medresede Arapça ve Farsça okumuştur. Türkçe okuryazar ve Ermenice konuşabilmektedir. 29

⁵² BOA. DH. SAİD. d. 141/435.

⁵³ BOA. DH. SAİD. d. 157/171.

⁵⁴ BOA. DH. SAİD. d. 151/217.

Ocak 1900’da Çarsancak Kazası süvari tahsildarlığında memuriyete başlamıştır. 15 Eylül 1902’de 300 kuruşa varan aylık ile Çarsancak Kazası 5. daire süvari tahsildarlığına nakil olduğu belirtilmiştir. Çarsancak Kazası mal müdürlüğü, kaymakamlığı vekâletinden, İsmail Nazif Efendi Dersim Sancağı muhasebeciliğiyle, mutasarrıflığı ve Mamuretül-aziz Vilayeti defterdarlığı ve muhasebe muavinliğinden yazılan mütalaalara atfen maliye nezaretinden “vazifesini hüsn-ü ifaya muktedir olduğu” beyan olunmuştur. (6 Şubat 1909).

15. Hüseyin Efendi⁵⁵

Hüseyin Efendi, Derviş Ali Ağa’nın oğludur. 1868’de Mazgirt Kazasında tevvelüd etmiştir. Mazgirt sıbyan mektebinde okumuş ve ayrıca özel hocasından bir miktar Farsça okumuştur. Türkçe okuryazardır. 16 Temmuz 1890’da kur’a usulü ile askere alınmış ve tercihen başçavuşluğa kadar yükselmiştir. 9 Aralık 1899’da askerlikten terhis edilmiştir. Hemen 30 kuruş maaşla Mazgirt Kazası belediye kâtipliğine tayin olmuştur. 15 Aralık 1912’de aylık 300 kuruş zamlı maaşla Mazgirt Kazası 3. daire süvari tahsildarlığına terfiyen atanmıştır. Çalıştığı kurumlar tarafından Hüseyin Hüsnü Efendi hakkında yazılan mütalaalara atfen, “*ehliyet-i vazifesiyle münasib*” olduğu beyan olunmuştur. (5 Aralık 1908).

16. Süleyman Efendi⁵⁶

Süleyman Efendi, İbrahim Efendi’nin oğludur. 1870’de Dersim’de doğmuştur. İptida mektebinde tahsil ettiği terceme-i halinde kayıtlıdır. 17 Şubat 1894 tarihinde mülazemetle Mazgirt Kazası zahiredarlığına dâhil ve kolculuğunda istihdam edilmiştir. 25 Temmuz 1895’den aynı senenin Eylül’ün 22’e kadar ve 6 Nisan 1897’den aynı senenin Kasım’ın 10’a kadar iki defa 300 kuruş maaşla görevde bulunmuştur. Aynı senenin Aralık 17’de 120 kuruş maaşla aynı dairenin odabaşılığına tayin edilmiştir. 26 Ağustos 1898 ’den aynı senenin Kasım 15 kadar 300 kuruş maaşla tekrar aynı dairenin kolculuğuna nakil olmuştur. 29 Ocak 1900’de 100 kuruş maaşla zahire kolculuğuna tayin edilip, maaşı 1901’de 150 kuruş ve 1902 ’da 240 kuruş ve 1908’de maaş 300 kuruşa ulaşmıştır.

17. Hüseyin Avni Efendi⁵⁷

Hüseyin Avni Efendi, ashab-ı emlaktan Pertekli Belitli Efendi’nin oğludur. 8 Mayıs 1870’de Pertek Kasabasında tevellüd eylemiştir. Pertek’te sıbyan ve rüştiye mekteplerinde çeşitli dersler tahsil ederek mezun olmuştur. Ancak şahadetnamesini zayi etmiştir. Türkçe okuryazardır. 18 Temmuz 1885’de 16 yaşında olduğu halde 400 kuruş maktu’ ücretle Çarsancak Kazası muvakkat aşar kol memurluğuna girmiştir. Üç sene sonra, Pertek Nahiyesi duyun-u umumiye komisyonculuğuna nakil olmuştur. 20 Aralık 1888’de 150 kuruş maaşla Pertek Nahiyesi belediye kâtipliğine ve ilave olarak sandık eminliği görevlerinde bulunmuştur. Yaklaşık bir sene sonra, Dersim Sancağı duyun-u umumiye memurluğuna tahvil edilmiştir. Hüseyin Avni Efendi, bu zamana kadar bulunduğu görevleri ifaya muktedir olduğu, bir güne dahi zimmetle ilişkinin olmadığı ifade edilmiştir. 4 Haziran 1892’de 400 kuruş maaşla terfiyen Malatya Sancağı duyun-u umumiye memurluğuna nakil olmuştur. Ancak bu görevi esnasında, harice tuz satılmasında, nizama mugayir yük başına 40 para aldığı ve borçların icrası için hanelere girmek lazım gelirken, muhtarları da işin içine katarak bu işte ihmal göstermiştir. Ve bu işlerden dolayı 1183 kuruş 22 para zimmet zuhur ettiği için 4 Haziran 1893’de görevinden el çektirilmiştir.

⁵⁵ BOA. DH. SAİD. d. 153/105.

⁵⁶ BOA. DH. SAİD. d. 179/457.

⁵⁷ BOA. DH. SAİD. d. 64/203.

18. Mehmed Hulusi Efendi⁵⁸

Mehmed Hulusi Efendi, İsmail Ağa'nın oğludur. 1870'de Çarsancak Kazası Pertek Nahiyesinde doğmuştur. Mehmed Hulusi Efendi, Çarsancak Kazası sıbyan mektebini bitirmiştir. Ve akabinde rüştiye mekteplerinde tahsiline devam ederken bu mektebin kapatılmasından dolayı, tahsiline medresede devam etmiştir. Türkçe okuryazardır. 17 Eylül 1889'da 40 kuruş maaşla Dersim Sancağı muhasebe kaleminde memuriyete başlamıştır. 13 Aralık 1890'da maaşı 50 kuruş, 13 Temmuz 1891'de 65 kuruş, 22 Eylül 1891'de 100 kuruş ve 13 Kasım 1892'de 110 kuruş yükselmiştir. Bu maaşla, bir dönem aynı dairede evrak memurluğunda da çalışmıştır. 28 Ocak 1896'dan itibaren 170 kuruş maaşla muhasebe kalemi muavinliğine terfi etmiş ise de, 13 Haziran 1896'da tekrar aynı dairede evrak memurluğunda bulunmuş ve maaşı da 110 kuruş olmak şartıyla tenzil-i rütbe edilmiştir.

Aynı görevde iken maaşı 21 Eylül 1896'da 150 kuruş, 14 Mart 1900'de 200 kuruş yükselmiştir. Ve yine 14 Mayıs 1905'de 300 kuruş maaş ile Dersim livası meclis idaresi başkâtipliğine terfiyen nakil olmuştur. Maaşı 7 Mart 1907'de 340 kuruş, 17 Ekim 1908'de 350 kuruş ve 2 Kasım 1909'da yapılan yeni düzenlemeyle 600 kuruş yükselmiştir. Meclis idaresi başkâtipliğinde bulunduğu süre içerisinde mülkiye müfettişliği görevini de ifa etmiştir. 18 Ekim 1911'de maaşına, 160 kuruş daha zam yapılarak meclis idare müdürlüğüne atanmıştır. Görev yaptığı bölge halkı umumiyetle aşiretlerden oluşmaktadır. Bu aşiret reisleriyle gayr-i ciddi ilişkiler içerisinde olmasından dolayı, görülen lüzum üzerine 28 Şubat 1914'de görevinden el çekirilmiştir. Bir müddet sonrada 266 kuruş maaşla emekliliğe sevk edilmiştir.

19. Abdulkadir Derviş Efendi⁵⁹

Abdulkadir Derviş Efendi, Kadızade Ali Ağa'nın oğludur. 1871'de Mazgirt Kasabasında tevellüd eylemiştir. Kasabanın sıbyan mektebinde ilim tahsil etmiştir. Türkçe okuryazar ve Kürtçe 'ye aşinadır. 26 Kasım 1888'de 60 kuruş maaşla Mazgirt Kazası mal sandığı kâtipliğine tayin olmuştur. 17 Aralık 1896 da 240 kuruş maaşla Mazgirt Kazası süvari tahsildarlığına ve kısa bir süre sonra teşkilattaki düzenlemeden dolayı 300 kuruş varan maaşla Mazgirt Kazası 4. daire süvari tahsildarlığına nakil olmuştur. Çalıştığı kurumlardan hakkında yazılan mütalaalarda "vazifesine mütenasib" olduğu beyan kılınmıştır. Ayrıca görev süresince bir an zimmetle ilişkisi olmadığı ifade edilmiştir. (29 Ocak 1909).

20. Halil Mevlüd Efendi⁶⁰

Davudoğlu demekle tanınan Halil Mevlüd Efendi, Davudoğlu Hüseyin Efendi'nin oğludur. 1873'de Çarsancak Kasabasında doğmuştur. Çarsancak iptida mektebinde tahsil gördükten sonra, aynı kazada bulunan Hacı Mehmed Efendi medresesinde Arapça okumuştur. Türkçe okuryazardır. 30 Ocak 1894'de 300 kuruş maaşla evkaf-ı hümayun nezareti kiracıbaşılığına tayin olmuştur. Halil Mevlüd Efendi, 2 Temmuz 1901'de bu görevindeki üstün başarılarından dolayı beşinci rütbeden "mecidiye nişan-ı zişanına" layık görülmüştür. Ayrıca 8 Eylül 1906'da ise "bir kıta gümüş sinai madalyası ita" kılınmıştır. 14 Eylül 1909'da maaş düzenlemesiyle 400 kuruş aylıkla görevine devam ettiği görülmektedir.

21. Mustafa Sabri Efendi⁶¹

⁵⁸ BOA. DH. SAİD. d. 193/363.

⁵⁹ BOA. DH. SAİD. d. 1577/173.

⁶⁰ BOA. DH. SAİD. d. 192/109.

⁶¹ BOA. DH. SAİD. d. 162/441.

Mustafa Sabri Efendi, Çarsancak Kazası belediye reisi Mustafa Ağa'nın oğludur. 1873'de Çarsancak Kazasında doğmuştur. Kazanın sıbyan mektebinde dini ilimler tahsil etmiş ve rüştiye mektebinde iyi derece ile bitirmiş ve şahadetname almıştır. Ayrıca çeşitli medreselerde de dersler almıştır. Türkçe kitabet etmektedir. 13 Mart 1891'de Çarsancak Kazası nüfus tahrirat kalemine mülazemetle başlamıştır. 21 Haziran 1894'de aynı dairede asaleti tasdik olarak 125 kuruş maaş bağlanmıştır.

22. Mehmed Şerif Efendi⁶²

Mehmed Şerif Efendi, Harputlu Dalcıade Mehmed Emin Ağa'nın oğludur. 1874 senesinde Dersim Sancağının merkezi olan Hozat Kasabasında dünyaya geldiği Osmanlı Nüfus tezkeresinde kayıtlıdır. Hozat Kazası rüştiye mektebinde okuyup şahadetname almıştır. Türkçe okuryazardır. 16 Temmuz 1890 tarihinde 16 yaşında iken Dersim Sancağı Tahrirat kaleminde mülazemetle göreve başlamıştır. 23 Eylül 1890 tarihinde 50 kuruş maaşla Dersim belediye kâtipliğine nakil olmuştur. 13 Mart 1893 tarihinde 150 kuruş aylık ile Dersim evkaf kâtipliğine terfiyen atanmıştır. 28 Kasım 1896 tarihinde evkaf kâtipliğinden istifa ederek polislik mesleğine geçtiği evkaf-ı hümayun sicil şubesinin 6 Ağustos 1898 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir. Mehmed Şerif Efendi hakkında Dersim Sancağı mutasarrıflığı tarafından kaleme alınan mütalaada *"istidadiyla ifa-i vazifede ikdamı beyan olunur"* şeklinde ifade ile başarılı bir memur olduğu ifade edilmiştir.

23. Mustafa Nazmi Efendi⁶³

Mustafa Nazmi Efendi, Dersim Sancağı defter-i hakani kalemi başkâtibi Seyhzade Aziz Şükrü Efendi'nin oğludur. 1874'de Çemişgezek Kazasında doğmuştur. Çemişgezek sıbyan mektebinde tahsil görmüş ve Hozat rüştiye mektebini de bitirerek şahadetname almıştır. Türkçe okuryazar ve Farsça konuşmaktadır. 13 Temmuz 1888'de Dersim Sancağı muhasebe kaleminde mülazemetle memurluğa başlamıştır. Sonra Çemişgezek Kazası tahririne katılmış ve Dersim Sancağı defter-i hakanisi'nde memurluğa devam etmiştir. 15 Ağustos 1891'de Hozat Kazası tapu kâtipliğine tayin olmuştur. Dersim mutasarrıflığından yazılan mülahazada, görevini yapmaya muktedir olduğu ifade edilmiştir.

Bu dönem hizmetlerinden ötürü Dersim Sancağı 3. sınıf defter-i hakani kâtipliğine uygun görülmüştür. Kısa bir süre sonra 188 kuruş maaşla Çorum defter-i hakani kalemi ikinci kâtipliğine nakil olmuştur. 19 Eylül 1896'da 380 kuruş maaşla Halep defter-i hakani kalemi başkâtipliği görevinde bulunmuştur. Bu görevindeki başarısından dolayı ikinci rütbeden kâtiplik tevcih edilmiştir. Bir dönem 216 kuruş maaşla Halep Vilayeti defter-i hakani vekâletinde iken, bir güne zimmetle ilişkisi olmadığı beyan edilmiştir. 11 Ağustos 1902'de 420 kuruş maaşla İdlib Sancağı defter-i hakani kalemi başkâtipliğine nakil olmuştur. Son olarak Cebel-i Bereket Sancağı defter-i hakanisi'nde memuriyetine devam etmiştir.

24. İsmail Efendi⁶⁴

İsmail Efendi Dersim Sancağı bidayet mahkemesi zabıt kâtiplerinden Ali Rıza Efendi'nin oğludur. 1877 senesinde Dersimde doğduğu Osmanlı nüfus tezkeresinde kayıtlıdır. Özel hocasından bir miktar ilim tahsil ettikten sonra rüştiye mektebinde okumuş ve iyi derece ile mezun olup bir kıta şahadetname almaya hak kazanmıştır. Türkçe okuryazardır. 13 Eylül 1890

⁶² BOA. DH. SAİD. d. 69/311.

⁶³ BOA. DH. SAİD. d. 107/337.

⁶⁴ BOA. DH. SAİD. d. 109/133.

tarhinde Dersim Sancağı tahrirat kalemine mülazım olarak girmiştir. 23 Eylöl 1891 tarihinde müceddeden 6 kuruş maaş almıştır. 13 Ağustos 1892 tarihinde gelen zamlar ile maaş miktarı 60 kuruşa ulaşmıştır. 28 Haziran 1894 tarihinde 100 kuruş maaş ile Dersim Vilayeti varidat kâtipliğı refakatine nakil olmuştur. Dersim Vilayeti mutasarrıflığı ve muhasebeciliğinden müşterek yazılan mülahazaya atfen “*umur-i memuriyeti hüsn-i ifaya mukdim ve sa’y olduğu*” ifade edilmiştir.

11 Temmuz 1894 tarihinden 15 Nisan 1905 tarihine kadar “*silk-i askeriye*” askerlik görevinde bulunmuştur. Askerlik görevini ifa ettikten sonra 1906 senesinde 150 kuruş maaş miktarıyla varidat kâtipliğı görevine geri dönmüştür. Bu görevi esnasında devlet malı ve zimmetiyle bir gün dahi ilişkisi olmadığı, vazifesini ifaya muktedir olduğu ifade edilmiştir. 19 Ocak 1907 tarihinde 250 kuruş maaşla Mamuretül-aziz Vilayeti muhasebe kalemi aşar ve ağnam kâtipliğine nakil olduğu maliye nezareti sicil şubesinin 4 Ağustos 1907 tarihli vukuat pusulasında gösterilmiştir. 14 Eylül 1907 tarihinde maaşı 300 kuruşa ulaşmıştır. 24 Haziran 1908 tarihinde 500 kuruş maaş ile Pütürge Kazası mal müdürlüğüne nakil olmuştur. 23 Ağustos 1909 tarihinde 800 kuruş maaş ile Çarsancak Kazası mal müdürlüğü görevinde bulunmuştur.

25. Hasan Hüsnü Efendi⁶⁵

Hasan Hüsnü Efendi, Bağdatlızade Süleyman Efendi’nin oğludur. 1877’de Pülümür Kazasında tevellüd eylemiştir. Pülümür Kazası sıbyan mektebi akabinde rüştiye mektebinde okumuş ve şahadetname almıştır. Türkçe kitabet eder Kürtçe konuşmaktadır. 3 Eylül 1892’de 100 kuruş maaşla Pülümür rüştiye mektebi muavinliğine tayin olmuştur. 23 Ağustos 1896 da 150 kuruş maaşla Pülümür Kazası tahrirat kâtipliğine nakil usulüyle geçmiştir. “*Hüsn-ü hali ve vazife-i iktidara kifayetine mebni*” olduğu hususunda Pülümür kaymakamlığı tarafından hakkında mütalaa yazılmıştır. (7 Temmuz 1901).

26. Mustafa Efendi⁶⁶

Mustafa Efendi, Tüccarzade Süleyman Ağa’nın oğludur. 1877’de Hozat Kasabasında tevellüd eylemiştir. Hozat iptida mektebinde ve rüştiyesinde birçok dersler okuyup, iyi dereceden mezun olup şahadetname almıştır. Malatya ve Dersim ziraat bankası şubelerinde mülazemetle bir müddet çalışmıştır. 1 Şubat 1886’da 400 kuruş maaşla Keban Madeni Kazası ziraat bankası sandığı muhasebe kâtipliğine tayin olmuştur. 9 Ağustos 1903’de 100 kuruş maaşla Palu Kazası ziraat bankası sandığı muhasebe kâtipliğine tahvil olmuştur. Bu dönem kadar hizmet verdiği kurumlardan hakkında yazılan mütalaalarda “*vazifesini hüsn-i ifa eylediği ve erbab-ı iktidardan olduğu*” beyan edilmiştir. Kısa bir süre sonra 400 kuruş maaşla Erzurum ziraat bankası sandığı başkâtipliğine tahvil olmuştur. Bu yerde bir güne dahi zimmetle ilişkisi olmadığı ve bundan dolayı bir takibat geçirmediği beyan edilmiştir. 24 Şubat 1908’de 650 kuruş maaşla Erzurum ziraat bankası şubesi müdür muavinliğinde bulunmuştur. Kısa bir süre sonra maaşı 750 kuruşa iblağ olmuştur.

27. Ali Efendi⁶⁷

Ali Efendi, Mustafa Ağa’nın oğludur. 1878’de Dersim Sancağına bağlı Kızılkilise Kasabasında tevellüd eylemiştir. Aynı kasabanın iptida mektebinde okumuş ve şahadetname almıştır. Türkçe okuryazar ve Kürtçe ‘ye aşinadır. 15 Eylül 1902’de aylık 200 kuruş maaşla Kızılkilise Kazası 2.

⁶⁵ BOA. DH. SAİD. d. 103/249.

⁶⁶ BOA. DH. SAİD. d. 127/305.

⁶⁷ BOA. DH. SAİD. d. 155/313.

daire piyade tahsildarlığına tayin olduğu, hazine-i celile 4663 numarada kayıtlıdır. Çalıştığı kurum amirlerinin mütalaalarına atfen maliye nezaretinden “*ehliyet-i vazifesiyle mütenasib*” olduğu ifade edilmiştir. (8 Aralık 1908).

28. Yusuf Cemal Efendi⁶⁸

Yusuf Cemal Efendi, mal müdürü Ali Ağa'nın oğludur. 1879'da Çarsancak Kazasında doğmuştur. Birçok yerde tahsil gördükten sonra Şam idadi-i mülkiyesinde tahsiline devam etmiş ve şahadetname almıştır. Arapça ve Türkçe okuryazardır. 14 Kasım 1905'de 250 kuruş maaşla Dersim Sancağı Çarsancak Kazası umur-u nafia kâtipliğinde memurluğa devam etmiştir. Hakkında yazılan mütalaada vazifesini ifaya muktedir olduğu beyan edilmiştir.

29. Mehmed Tevfik Efendi⁶⁹

Mehmed Tevfik Efendi, Dersim bidayet mahkemesi zabıt kâtibi Ali Efendi'nin oğludur. 1883'de Hozat Kazasında tevellüd etmiştir. Hozat iptida ve rüştiye mekteplerinde okumuş ve şahadetname almıştır. Türkçe okuryazar ve Kürtçe 'ye aşinadır. Bir müddet Dersim Sancağı muhasebe kaleminde mülazemetle göreve başlamıştır. Kısa bir süre sonra 242 kuruş maaşla Dersim Sancağı tahsildarlığına tayin olmuştur. 16 Ağustos 1902'de 300 kuruş maaşla Hozat Kazası 2. daire-i süvari tahsildarlığına nakil olmuştur. Yaklaşık bir sene sonra bu görevinden ayrılmıştır. Ancak yine kısa bir müddet sonra 200 kuruş maaşla Dersim Sancağı defter-i hakani kaleminde memuriyetine devam etmiştir. 6 Nisan 1904'de aynı miktar maaşla Hozat Kazası 1. daire-i piyade tahsildarlığına geçmiştir. 10 Mart 1907'de 300 kuruş maaşla Dersim Sancağı vergi kâtipliğine nakil olmuştur. Çeşitli dairelerin hakkında yazdığı mütalaalarda “*ehl-i vazifesine mütenasib*” olduğu beyan edilmiştir.

30. Mehmed Vasıf Efendi⁷⁰

Mehmed Vasıf Efendi, Nizamiye Alay Kâtiplerinden Osman Nuri Efendi'nin oğludur. 1886 senesinde Dersim'de doğduğu Osmanlı Nüfus tezkeresinde kayıtlıdır. Mamuretül-aziz ve Arapgir iptida mekteplerinde bir miktar dini ilimler tahsil ettikten sonra Erzurum rüştiye mektebinde okumuş ve 13 Şubat 1901 tarihinde şahadetname almıştır. 26 Mayıs 1909'da, 70 kuruş maaşla Erzurum ziraat bankası muhasebeciliğine tayin olmuştur. Aynı sene Ağustos'un 25'de 250 kuruş maaşla Bayburt ziraat bankası sandığı muhasebe kâtipliği refakatine nakil ile yeni görevine başlamıştır. Memuriyet hayatı boyunca mesleğinde iktidar sahibi olduğu, hakkında herhangi bir şikâyet, buna bağlı olarak tahkikat ve mahkeme olmamıştır. (23 Kasım 1907).

31. Ömer Latif Efendi⁷¹

Ömer Latif Efendi, Hozat telgraf ve posta merkezi müdürü Osman Efendi'nin oğludur. 1886'da Hozat'ta doğmuştur. Aynı kazada sıbyan mektebi, akabinde rüştiye mektebinde eğitim görmüştür. İyi derecede şahadetname almıştır. Türkçe okuryazardır. 1904'de Hozat telgraf ve posta merkezi muhaberat memuriyeti refakatine mülazemetle başlamıştır. 1908'de aynı dairede 250 kuruş maaşla çalıştığı görülmektedir.

⁶⁸ BOA. DH. SAİD. d. 143/141.

⁶⁹ BOA. DH. SAİD. d. 152/279.

⁷⁰ BOA. DH. SAİD. d. 145/809.

⁷¹ BOA. DH. SAİD. d. 152/373.

32. Ahmed Muhtar Efendi⁷²

Ahmet Muhtar Efendi, Dersim vergi memuru Hacı Osman Efendi'nin oğludur. 26 Haziran 1888'de tarihinde Hozat'ta tevellüd eylemiştir. Hozat Kasabasının önce iptida mektebi sonrada rüştiye mektebinden mezun olmuş ve iki adet şahadetnamesi bulunmaktadır. Türkçe okuryazardır. Mülazemetle Dersim Sancağı meclis idaresi tahrirat kaleminde göreve başlamıştır. Kısa bir süre sonra Çemişgezek Kazası ziraat bankasına nakil olmuştur. Tekrar Dersim Sancağı muhasebe kalemine nakil olmuş ve aylık 100 kuruş maktu' maaşla ve kısa bir süre sonra maaşı 200 kuruşa çıkmıştır. Hakkında yazılan mülahazalarda “*vazifesini ifaya muktedir*” olduğu beyan edilmiştir. 14 Şubat 1909'da 150 kuruş maaşla Dersim Sancağı muhasebe kalemi ve evrak kâtipliği refakatine tayin olmuştur. Bir yıl sonra maaşlar da yapılan iyileştirmeye 300 kuruş maaşla muhasebe kalemi mukayyitliğine tahvil edilmiştir. Yine kısa bir süre sonra 500 kuruş aylık ile Hozat Kazası muhasebe kâtipliğine nakli yapılmıştır. 3 Şubat 1911'de 400 kuruş maaşla adı geçen görevde memuriyetine devam etmiştir. Aynı yıl 3. sınıf kâtipliğine getirilmiştir. Bir müddet sonra maaşı 600 kuruşa yükselmiştir.

III. SONUÇ ADINA

1. Sicil-i ahval kayıtları, şüphesiz ihtiva ettikleri bilgiler itibariyle, son dönem Osmanlı memurlarının biyografileri bakımından en önemli kaynakların başında gelmektedir. Dersimli memurlara ait incelenen belgeler, oldukça ayrıntılı bilgileri içermesiyle beraber, memurlarla ilgili bilinmesi gereken pek çok noktada meçhul kalmıştır. Sicillerde takip edilen usule göre, memurun doğum tarihinden başlayarak ölüm tarihi de dâhil memurların bütün vukuatlarının sicillerine işlenmesi gerekirdi. Ancak incelenen kayıtlarda bu usule pek uyulmadığı ve birçok memura ait biyografi kaydının eksik olduğunu söyleyebiliriz.

2. Dersim'li memurlardan 2'si ağa, 30'u ise efendi unvanı almıştır. Yine memurlardan 10'u tek isim diğer 22'si ise çift isim kullanmışlardır. 2 Ermeni memurun dışında diğerleri Müslümandır. Devlet memuru olan herkes Türkçe bilmek mecburiyetindedir ve bilmektedir. İkinci dil olarak Kürtçe, Ermenice, Farsça ve Arapça dillerini bilen veya bu dillere aşina olanlarda bulunmaktadır. Memurların babalarının tamamı, şan veya unvan kullanmışlardır. Gayr-i Müslim memurların babalarının tamamı ağa şanını almışlardır. Kişilerin şan ve unvanları, toplumdaki sosyo-ekonomik statüleriyle yakından ilgili olmalıdır. Çift isim almış memur sayısı oldukça fazladır. Osmanlıda soyadı kullanılmadığından bürokrasi ve resmi evraklarda aynı ismi alan birçok kişinin isimlerinin birbirine karıştırılmaması için çift isimlerin yanı sıra şah, şöhret, lakap ve mahlasların kullanılmasının bir zorunluluk olduğu düşünülebilir.

3. Memurluğa atanma, terfi, azil gibi durumlar ve memurların özlük hakları belirli bir kurala bağlanmıştır. Memurluğa ilk adım, mülazemet adı verilen stajerlik dönemiyle başlamıştır. İstisnasız devlet memurluğuna başlayan kişi, hangi eğitimi almış olursa olsun yaklaşık 1–3 sene arasında değişen dönemlerde stajer olarak denenmişler ve asaletleri hemen tasdik edilmemiştir. Ayrıca görevden ayrıldıktan sonra başka bir dairede yeniden memurluğa atanması için yeni bir mülazemet dönemi geçirmişlerdir. Mülazemet dönemindeki memur adaylarına çırak veya şakirt denilmekteydi. Bu süre içerisinde 40–80 kuruş arasında maaş almaktaydılar. Memurların göreve başlama ve görev değişikliklerinde, müceddeden (açıktan) tayin, becayış veya ibka usulleri uygulanmaktaydı. Memurların görev yaptıkları birimlerde uzun süre çalıştıkları gibi kısa dönemler şeklinde görev değişiklikleri yaşadıkları da vakidir.

⁷² BOA. DH. SAİD. d. 160/227.

4. Memurlar dördüncü sınıfa terfi ile vazifeye başlamaktadırlar. Bu terfiler memuriyet hizmeti boyunca birinci dereceye kadar yükselerek devam etmektedir. Bir memurun mesleğinde yükselmesinin bir zaman dilimine bağlı değildir. Memurun terfi almasıyla eğitimi, mesleğindeki yeterliliği ve uyumu arasında yakın ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Terfi ile maaş arasında doğrudan bir ilişki vardır.

5. Memurların görevlerinden istifa ettikleri ve belirli bir dönem açıkta kaldıktan sonra yeniden göreve başladıkları sık görülmektedir. İstifaların en büyük sebepleri arasında, görevinden hoşnut olmamak, maaş ödemelerinde ki, aksaklıklar veya oranın yetersizliği ve çalıştığı birimin kaldırılması gibi gerekçeler sayılabilir.

6. Bir memurun azli, kısa veya uzun süreli görevden el çektirilmesi azda olsa görülen durumlardandır. Bir memurun görevden el çektirilmesi için, başta zimmet ve rüşvet sonrada, tayin edildiği görev yerine geç gitmesi veya hiç gitmemesi ve yöre ahaliyle uyum sağlayamaması gibi sebeplerden kaynaklanmıştır. Memurlara verilecek ağır cezalara sebep olarak, hakkında şikâyet neticesinde tahkikat yapıp mahkeme olması ve bunun neticesinde suçlu görülmesi veya en önemlisi zimmetle ilişkinin olması gibi durumlardır. Bu cezalar suçunun derecesine göre kısa süreli görevinden el çektirilmesi, rütbe düşürülmesi, sürgün veya görevinden geçici süre ilişkinin kesilmesi şeklindedir. Ancak bu umumiyetle aşiret yapısının hâkim olduğu bölgede, görevini ister devlet, ister halkın aleyhine kullananlar, kanun dışı aşiret ileri gelenleriyle samimi olup işlerini ihmal edenler, rüşvet ve iltimasta bulunanlar ya sürülmüş veya görevden el çektirilmişlerdir.

7. Memurlar görevlerindeki başarılarından dolayı ödüllendirilmişlerdir. Bu ödüller arasında, devlet tarafından, memurların üstün başarılarından dolayı nişan, madalya (beratlarıyla birlikte verilmiş) ve maaş artışıyla taltif edilmişlerdir. Madalya ve nişanlardan özellikle Mecidiye ve Osmanî'nin vb. değişik dereceleri, memurun devlet hizmetindeki başarılarına göre verilmiştir. Madalya alan Dersim'li memurlar, klişeleşmiş şu elkablar ile “*Vezaif-i memuriyetini mukaddemane ifa etmekte olmasından mebni beşinci rütbeden bir kıta Mecdî Nişanı taltif edildi*”, “*mesai-i mahdumesine mebni beşinci rütbeden bir kıta Mecidî nişanına nail oldu*”, “*mesai-i mahdumesine mebni beşinci rütbeden Mecidî nişanı ihzar etti*”, “*gayret ve kifayeti meşhud olmasına binaen bir kıta Osmanî nişanı ile taltif edildi*”, “*vezaif-i memuriyetini hüsn-ü ifa eylemekte olmasından naşi şayeste-i atfet-i seniye olduğundan beşinci rütbeden bir kıta Mecidî nişanı taltif edildiği...*” gibi hangi gerekçelerle madalya veya nişan aldıkları görülür.

8. Maaşlar memurlara genellikle aylık şeklinde az da olsa yevmiye ve maktu' şeklinde de verilmiştir. Maaşlarda belirli aralıklarla zam ve kesintiler yapılmıştır. Kesintiler “*tenzil*”, zamlar ise “*iblağ*” tabiriyle ifade edilmiştir. Ancak maaşların her zaman düzenli olarak ödenmediği ve bu sebepten dolayı memurların görevlerinden istifa ederek ayrıldıkları sık görülen durumlardandı. Bununla birlikte memurlara, bir göreve gönderilmesi durumunda yolluk ve harcırahlar da ödenmektedir. Memuriyet süresince, eğitimleri, çalıştıkları daireler, terfi gibi durumlar kendilerine ödenen maaşların miktarını belirleyen unsurlar arasındadır. Memurların maaşlarına zamlar genellikle Mart ayının ilk haftasında yapılmaktaydı. Ayrıca belirli gelir limitinin üzerinde maaş alanların aylıklarında da indirimle gidilmiştir. Birçok kayıta, Dersim'de her şey çevre vilayetlere göre tam iki kat daha pahalı olduğu ifade edilmiştir. Uygun bir ev ve temel ihtiyaçların temini oldukça zordur. İyi ulaşım şartlarının bulunmaması, uzun süren kışlar ve güvenlik meseleleri bölgedeki memurları zor durumda bıraktığı vurgulanmıştır.

9. Çevre vilayetlerde ki memurlar, devletin çok uzak yerlerine memur olarak gönderilirken Dersim’li memurlar ise umumiyetle yine Dersim’e atanmışlardır. Bölgenin inanç, dili veya genel olarak kültürünü bilen veya aşına olanların bölgeye atanması bir devlet politikası olarak kendini göstermektedir.

10. Dersim’li gençler bir istihdam kapısı olarak devlet memurluğuna pek rağbet etmemişlerdir. Memur olanlar ise bürokraside üst düzeye gelememişlerdir. Çünkü bölgede memurlar, memuriyet hayatlarına başladıktan sonra kendilerini geliştirmek için idadi, sultani gibi diğer yüksek dereceli mekteplerde okuma imkânı bulamamışlardır. Yine İstanbul’da nazırlıklara bağlı çeşitli dairelerde Dersim’li üst düzey yöneticilerin yokluğu alttan gelenlerin himayeden yoksun olmalarına sebep olmuş olmalıdır. Devlet kademesinde Dersim’li memur sayısının azlığı sadece mezhep ayrılığı ile de izah edilemez. Çünkü çok farklı dinler ve mezheplere bağlı olanlar devlet memuru olmaktaydılar. Devlet bu açıdan imparatorluk refleksi göstermektedir. Ayrıca bölgede Dersim’li memurların bazıları iki görevi birden ifa etmektedirler. Bu durum bölgede bürokraside yetişmiş insan gücünün eksikliği ve bazı kişilerin maharetini veya devletin içerisinde olduğu mali güçlükleri ifade eder.

11. Son olarak bu kayıtlar bizlere, Dersim’li memurların biyografilerinin yansırı yerel tarih düzeyinde bilgiler sunmaktadır. Örneğin sancağın idari yapısı ve yaşanan değişimler, eşkıyalık hareketleri, vergi toplamada karşılaşılan zorluklar, önemli sosyal hadiseler, mülki idarenin nasıl denetlendiğini yani teftişi, okul veya medrese adları ve devletin personel rejiminin taşraya ait yansımalarını dair birçok konu hakkında ipucu vermektedir.

Bu çalışma; “Osmanlı Devleti Dönemi Dersim’de Eşkîyalık Hareketleri Ve Bununla İlgili Uygulanan Sosyal Politikalar” adlı proje Erzincan Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü (SOS-A140613-0024) tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları*

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri.

A.MKT. MHM.: Mektubî Mühime Kalemi.

C.DH.: Cevdet Dâhiliye.

DH. MKT.: Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi.

DH. SAİD. d.: Dâhiliye Nezareti Sicil-i Ahval Defterleri.

DH. SAİD. MEM.: Dâhiliye Nezareti Memur Sicil Zarfları.

EV. d.: Evkaf Defteri.

İ.DH.: İradeler Dâhiliye.

İ.MMS.: İradeler Meclis-i Mahsûs.

MF. MKT.: Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi.

MF. SCL.: Maarif Nezareti Sicil Dosyaları.

ML. MSF. d.: Mesârifât Defterleri.

MVL.: Meclis-i Vala.

NFS. d.: Nüfus Sayım Defterleri.

ŞD.: Şura-i Devlet.

TD.: Tapu Tahrir Defteri.

Y.EE.: Yıldız Esas Evrak.

Y.PRK. AZJ.: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Marûzat.

Y.PRK. BŞK.: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Marûzatı.

Y. PRK.KOM.: Yıldız Perakende Komisyonlar Marûzatı.

Y.PRK. MYD.: Yıldız Perakende Yaveran-ı Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye.

Y.A.RES.: Yıldız Resmi Marûzat.

Y.PRK. UM.: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı.

2.Araştırma ve İnceleme Eserler

AKYILDIZ, Ali,(1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayınları, İstanbul.

_____, (2004),*Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.

* Metin içersinde arşiv vesikalarının künyeleri belirtilmiştir.

- BAŞAR, Fehameddin,(1997), *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717–1730)*, TTK Yayınları, Ankara.
- ÇADIRCI, Musa,(1997), *Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara.
- FINDLY Cater V.,(1996) *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (çev. Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- _____, (1994), *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789–1922)*, (çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol), İz Yayıncılık, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, (1994), “Son Devirde Biyografik Kaynakları”, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, s.211-216, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmed Zeki, (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt:3, MEB Yayınları, İstanbul.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin, (1989), *Doğu Anadolu Bölgesi*, MEB Yayınları, İstanbul.
- SARIYILDIZ, Gülden,(2004), *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşleyişi (1879–1909)*, Der Yayınları, İstanbul.
- SAYDAM, Abdullah, (2002), “Tanzimat Devri Reformları”, *Türkler*, Cilt:12, Yeni Türkiye Yayınları, s.782–804, Ankara.
- _____, (2002), “Tanzimat'ın Memurları”, *Türkler*, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, s.668-686, Ankara.
- SERTOĞLU, Midhat,(1986), *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1984), *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK. Yayınları, Ankara.
- YOLALICI, M. Emin(2002), “Osmanlıda Çağdaş Belediyecilik”, *Türkler*, Cilt:13, Yeni Türkiye Yayınları, s. 739-749, Ankara.